

۲۱۳۸۵۹۱

کتابخانه
مکتب

فرهنگ اساطیر،

تلمیحات و نمادها در

شعر دفاعی مقدس

www.ketab.ir

دکتر سپیده سپهری

نشر راشدین

سرشناسه : سپهری، سپیده، ۱۳۴۷-
 عنوان و نام پدیدآور : فرهنگ اساطیر، تلمیحات و نمادها در شعر دفاع مقدس/سپیده سپهری؛
 ویرایش و تصحیح متن راهب عارفی.
 مشخصات نشر : تهران : راشدین، ۱۳۹۹.
 مشخصات ظاهری : ۳۲۱ ص: ۲۱/۵×۱۴/۵ س.م.
 شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۳۶۱۸۴۴-۲ : ۷۳۰۰۰۰ ریال
 وضعیت فهرست نویسی : فیا
 موضوع : جنگ ایران و عراق، ۱۳۵۹-۱۳۶۷ -- شعر -- تاریخ و نقد
 موضوع : Iran-Iraq War, ۱۹۸۰-۱۹۸۸ -- Poetry -- History and criticism
 موضوع : اسطوره در ادبیات
 موضوع : Myth in literature
 موضوع : شعر فارسی -- قرن ۱۴ -- تاریخ و نقد
 موضوع : Persian poetry -- History and criticism -- ۲۰th century
 موضوع : جنگ و ادبیات -- ایران -- تاریخ و نقد
 موضوع : War and literature -- Iran -- History and criticism
 شناسه افزوده : عارفی، راهب، ۱۳۴۸ -، ویراستار
 رده بندی کنگره : PIR۲۸۱۶
 رده بندی دیویی : ۸۱۶/۶۲۰۹
 شماره کتابشناسی ملی : ۷۲۹۶۵۷۳

انتشارات راشدین

عنوان کتاب: فرهنگ اساطیر، تلمیحات و نمادها در شعر دفاع مقدس

نویسنده: دکتر سپیده سپهری

ویرایش و تصحیح متن: دکتر راهب عارفی

طراح جلد: نجمه یزدانی بخش

صفحه‌آر: آتوسا محمدی

نوبت چاپ: اول ۱۳۹۹-

شمارگان: ۱۰۰۰

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۳۶۱-۸۴۴-۲

قیمت: ۷۳۰.۰۰۰ ریال

نشانی: میدان انقلاب - کارگر جنوبی - بن بست گشتاسب - پلاک ۴ واحد ۶

تلفن / نمایر: ۶۶۱۲۳۳۹-۶۶۴۰۸۲۳۴

پایگاه اینترنتی: www.rashedin.info

پست الکترونیک: rashedin89@yahoo.com

فهرست مطالب

۷.....	مقدمه
۱۵.....	سخنی در مورد ادبیات پایداری
۱۶.....	ویژگی‌های شعر پایداری
۱۸.....	اسطوره
۲۵.....	جایگاه اسطوره در جوامع ایرانی
۲۷.....	پیشینه بازتاب اسطوره‌ها در شعر فارسی
۳۷.....	اسطوره و نماد و شعر معاصر
۴۰.....	بازتاب اساطیر در شعر پایداری
۴۴.....	بازآفرینی اسطوره‌ها در شعر پایداری
۴۶.....	نماد و بازتاب آن در شعر پایداری
۵۰.....	تلمیح
۵۳.....	فرهنگ اساطیر، تلمیحات و نمادها در شعر پایداری
۲۹۵.....	نتیجه‌گیری
۳۰۷.....	فهرست منابع و مأخذ

بگو سرّ انالحنّ، رفیق حلاجم که دار حادثه در انتظار تکییر است
 دگر به جنگل افسانه‌ها صفایی نیست عقاب قلعه مرسیز قضاها پیر است
 ردای حبله به تن کرده باز گرسیوز سلاح کاری پیران پیر تدبیر است
 به روی گونه سودابه اشک‌های فرب به سوگ تلخ بیاووش زهر تزویر است

در کهن‌ترین بازمانده‌های آثار هنری و ادبی می‌توان ردّ پای جنگ و تقابل و پایداری را با ابزارهای هنری، زیبایی و ادبی جستجو کرد. این ابزارها از نقاشی‌های قبل از تاریخ داخل غارها گرفته، تا هنر هفتم و پرده نقره‌ای آن؛ همگی بستری گسترده و مناسب برای طرح سوژه مهمی چون جنگ تلقی می‌شود.

در میان حوزه‌های متفاوت و متعدد ادبی، شعر، مطلوب‌ترین و تأثیرگذارترین محملی است که می‌تواند تأثیر و تأثر انسان و جنگ را در خود به نمایش بگذارد.

علی‌رغم این‌که با عبور از مرحله پیش تاریخی و ورود به تاریخ ادبیات، تقریباً شاعر نام آوری را نمی‌شناسیم که نشانه‌ای از مضامین مربوط به جنگ در آثارش نباشد، اما از آن جایی که در فاصله بین جنگ جهانی دوم تا جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، جنگی به معنای واقعی رخ نداده بود، ادبیات ما از حضور چشمگیر و عمیق مفاهیم جنگی تقریباً خالی بوده است.

به هر حال از ابتدای قرن بیستم تا به امروز شعر جنگ، جایگاه ویژه‌ای را در نهاد ادبیات حفظ و موجب تأسیس و برپایی جشنواره‌ها، همایش‌ها، سمینارها و جوایز ملی و بین‌المللی را فراهم ساخته است. بعد از وقوع انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ و در پی آن جنگ عراق علیه ایران، آثار متعددی در اشکال گوناگون خاطره، رمان، مستند، شعر و نمایشنامه خلق شد؛ گاه به زبان طنز، گاه جد؛ گاه به شعر و زمانی به نثر؛ گاه برای نمایش در صحنه و زمانی جهت چاپ در کتاب‌ها و مطبوعات.

با وجود این که بسیاری از صاحب نظران و منتقدان اثر ادبی را خارج از تعیناتی چون زمان، مکان و شرایط اجتماعی و فرهنگی بررسی می‌کنند، اما نمی‌توان زندگی شاعر و شرایط حاکم بر جامعه او را نادیده انگاشت. در بحث و بررسی اشعار جنگ نیز بدون پرداختن به زمان سرایش شعر نمی‌توان به نقد و نتیجه درستی دست یافت. به عبارتی می‌توان گفت تأثیرگذارترین اشعار جنگ در زمان انقلاب و در ۸ سال دفاع مقدس خلق شد. از ویژگی‌های اساسی شعر این دوره به کارگیری واژه‌ها و مفاهیم و صور خیالی بود که از سویی به آن صیغه دینی و معنوی می‌بخشید و از سوی دیگر روحیه حماسی و مردمی را به نمایش می‌گذاشت و مهم‌ترین هدف کاربردی آن تهییج و ترغیب و تحریک مردم بود به دفاع و پایداری. شعر در کنار عناصری چون تخیل، احساس، عاطفه و اندیشه از عنصری اساسی و متفاوت نیز بهره‌مند است که آن را عنصر زبان می‌نامیم و زبان نمادین و احیاءگر اسطوره‌ها و کهن‌الگوها یکی از ابزار زبانی تفهیم حس و اعتقاد و عواطف سراینده‌اش است.

نمادگرایی و زنده کردن زبان اسطوره‌ای و بازسازی اساطیر قدیم در مفاهیم و معانی جدید و به کارگیری آرگی تایپ‌ها (کهن‌الگو) در شعر یکی از شیوه‌های انتقال مفاهیم است که واژه‌ها علاوه بر معنی ظاهری خود، تداعی‌کننده معانی و تصاویر متعدد هستند که موجب برانگیخته شدن

واکنش‌های عاطفی و احساسات گوناگون در مخاطب و خواننده می‌شود. کمیت پردازش به موضوعات مختلف جنگ آمار بالایی را نشان می‌دهد. پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها، مقالات، کتاب‌ها و نمایشنامه‌ها از زوایا و دیدگاه‌های مختلف نگاشته شده‌اند؛ در جهت کاربرد اسطوره‌ها و نمادها نیز چنان‌که در پی پیشینه آن باشیم، تعداد آثار کم نیست؛ ولی اکثراً در ظاهر و صورت سطحی موضوع متوقف مانده‌اند. به ذکر چند مورد از کارهای انجام شده بسنده می‌شود:

- «نماد، نقاب و اسطوره در شعر پایداری در شعر قیصر امین پور»:
مقاله‌ای از مرتضی زارع برمی که به برشمردن چند نام اسطوره‌ای شاهنامه و انعکاس آن در شعر امین پور اکتفا کرده‌اند.

- «نمادهای اسطوره‌ای ملی و دینی در شعر دفاع مقدس»:
مقاله‌ای از محمد قربانی که او نیز تنها به یافتن چند واژه و به کارگیری آن در شعر چند تن از شاعران مانند سیدحسین حسینی، امین پور، سبزواری و صفارزاده بسنده کرده است.

- «بازتاب شخصیت‌های اسطوره‌ای و حماسی در شعر دفاع مقدس»:
پایان‌نامه‌ای از دانشجو لیلا برمکی به راهنمایی دکتر محمد فولادی.
- «درآمدی به شناخت اسطوره و تبیین کارکردهای هویت‌بخش آن در شعر جنگ» از منوچهر لک.

- بررسی تطبیقی بازآفرینی اسطوره‌ها در شعر معاصر از دکتر مهیار علوی مقدم و تعدادی دیگر که تقریباً همگی بر روی آثار شاعران شناخته شده تأکید داشته و زمینه پژوهشی آنان نیز استخراج کلمات و مفاهیم اسطوره‌ای معروف ملی و مذهبی بوده است بدون شرح و بیان مفاهیم ثانویه و بازآفرینی اسطوره‌ها و پرداختن به دیگر کهن الگو و نمادها.
شناسایی نمادها و بازآفرینی اسطوره‌ها و یافتن چرایی کاربرد مفاهیم اساطیر قدیم و مطابقت آن با مفاهیم جدید و معاصر در واقع کلید و

مداخلی برای ورود به دنیای مه‌آلود مجهولات است و پی بردن به عمق واقعیت‌ها، در گرو تشخیص درست این عناصر نمادین و اسطوره‌هاست. این سروده‌ها، با چنین زبان و بیان نمادین و همراه با عناصر اسطوره‌ای یک قوم کهن، در بردارندهٔ تاریخ شکوهمند ایثار و ایستادگی و مقاومت ملت‌ست که مورد هجوم بیگانگان قرار گرفته است. حفظ و احیای این بخش از تاریخ، مستلزم پرداختن به متون ادبی آن روزگاران و تعمیق و تدقیق در زبان و سبک و مفاهیم آن است.

نگارنده با توجه به آنچه در رابطه با پیشینهٔ پژوهشی عنوان گردید، جای جستاری عمیق‌تر، محتوایی‌تر و گسترده‌تر را خالی می‌بیند. این کتاب فرهنگ‌واره‌ای است که پس از پرداختن به مقدمات و مفاهیمی چون اسطوره و نماد و تعاریف آنها و جایگاه آن در شعر معاصر و در ادبیات و شعر پایداری، هر آنچه از نمادها، کهن الگوها و اسطوره‌ها در آثار شاعران دههٔ ۶۰ یافت شده همراه با توضیحات، بازآفرینی اسطوره‌ها، جایگاه و معنا و مفهوم ثانویهٔ آن به ترتیب حروف الفبا تنظیم شده است.

از رهگذر یافته‌ها و مطالعهٔ آثار دههٔ مزبور نتایجی حاصل شده است که به اجمال همراه با نمودارها و جداول بدان اشاره می‌شود: عناصر نمادین و اسطوره‌ای در شعر پایداری دههٔ ۶۰ عبارتند از: اسطوره‌ها و نمادهای ملی، اسطوره‌ها و نمادهای مذهبی، عناصر طبیعی، مفاهیم عرفانی، اعداد، حیوانات، رنگ‌ها، سفر، شهرها، فرّ و پیامبران. لازم به توضیح است موارد یاد شده در آثار شاعران با مفاهیم سمبلیک و ثانویهٔ خود قابل بحث هستند و آنجا که صرفاً در معنای اصلی به کار رفته‌اند در این پژوهش مطرح نمی‌گردد.

در این جستار، در آثار ۱۱۱ شاعر، ۱۰۲۳ مورد شعر یافت شد که مشتمل بر عناصر و مفاهیم نمادین و اسطوره‌ای بوده است. طی جداول و نمودارهایی که در انتهای کار خواهد آمد، به طور جداگانه،

درصد کاربرد هر یک از موارد مشخص گشت. با توجه به نتایج حاصل شده، ذکر موارد زیر ضروری به نظر می‌رسد:

۱. با توجه به این که در آغاز جنگ و سال‌های نزدیک به انقلاب هستیم، حال و هوا و صبغه دینی بر امور ملی و آیینی غلبه دارد و توجه شاعران به اسطوره‌ها و نمادهای مذهبی اندکی بیشتر از اساطیر ملی‌ست. ۲. در میان عناصر ملی بیشترین کاربرد از آن واژه «اهریمن» می‌باشد که نشانگر تصویر ذهنی شاعر از دشمنان است.

۳. در میان عناصر مذهبی علاوه بر نام «پیامبران» که تعداد ابیات زیادی را به خود اختصاص داده است، مقوله «انتظار» و مفاهیم وابسته به آن از پرکاربردترین عناصر کهن الگویی در شعر این دوره است.

۴. در میان پیامبران نام و زندگی حضرت ابراهیم^(ع)، با توجه به شکستن بت‌ها بیشترین کاربرد را در شعر این دوره دارد و همواره این پیامبر تداعی بخش و یادآور شخصیت حضرت امام^(ع) بوده است.

۵. با توجه به این که سرزمین ایران همواره به واسطه مکر و دسیسه و حيله‌گیری‌های داخلی و خارجی مورد آسیب و ستم قرار گرفته است؛ در میان حیوانات، بیشترین کاربرد سمبلیک از آن روباه می‌باشد. و پس از آن دو حیوان یکی ققنوس اسطوره‌ای به علت شکل خاص زندگی‌اش و دیگری براق به جهت جایگاه مذهبی و ارزش دینی آن، بالاترین کاربرد را داشته است.

۶. شعر پایداری شعر خون و ایثار و شکفتن‌ها و تقابل با سیاهی‌ها و اهریمن صفتی‌هاست. بنابراین رنگ‌های سرخ، سپید و سیاه بهتر از هر رنگی مفاهیم مزبور را تداعی می‌بخشد.

۷. شعر دفاع مقدس شعر شهید و شهادت است؛ منظومه خون و سرخی آن؛ سرود شکفتن و تداوم حیات، بنابراین بدون تردید در میان عناصر طبیعی گل «لاله» یا «آلاله» بالاترین بسامد را دارد و پس از آن شقایق که

آن همه تداعی بخش عشق و سرخی خون شهید است. درخت نخل از سویی یادآور شهرهای مرزی جنوبی ست که درگیر جنگ و آتش و خون بودند و از سوی دیگر فضای معنوی و روحانی و مذهبی را به ذهن القاء می‌کند و در میان درختان بیشترین کاربرد را در شعر این دوره دارد.

نحوه آوردن واژه‌ها در این فرهنگ‌واره به این شکل است که همه آنها به ترتیب حروف الفبایی قرار گرفته‌اند، در این میان با مدخل‌های کلی روبرو هستیم. مانند مدخل حیوانات، عناصر طبیعی، پیامبران، رنگ‌ها، اعداد و مقوله‌های عرفانی؛ در زیر اولین عنصر هر مدخل عام توضیحات کلی داده شده است، به عنوان مثال در رابطه با حیوانات ابتدا جایگاه نمادین و اسطوره‌ای حیوانات توضیح داده شده است. این توضیحات ذیل اولین حیوان یعنی «اقتاب پرست» قرار می‌گیرد و سپس توضیحات در مورد خود اقتاب پرست و در ادامه بقیه حیوانات.

در انتها جای آن دارد بعد از شکر حضرت خداوندی از تمامی عزیزانی که حقیر را در نگارش این فرهنگ‌واره، مستقیم یا غیرمستقیم، یاری نموده‌اند از جمله مسئولین محترم کتابخانه حوزه هنری و رهنمودهای اولیه جناب حاج آقا کمری، نهایت سپاس و امتنان را داشته باشم.

امید این اندک، راهگشایی باشد برای پژوهش‌های بیشتر و خلق آثار ارزشمند در این زمینه.

و با سپاس فراوان از امعان نظر عزیزانی که وقت گرانبهای خود را صرف خواندن این سطور می‌کنند و مسئولین و داورانی که در نشر کتاب دست اندرکار هستند؛ در جهت ایضاح و رفع ابهام به عرض می‌رساند این کار دارای مقدمه مشبعی ست که نقدی به کاربرد عناوین متفاوت دفاع مقدس، ادبیات جنگ، ادبیات پایداری، ادبیات مقاومت و غیره به جای یکدیگر دارد و اینکه چرا «از بین تمامی این‌ها، ادبیات پایداری» برای این مقوله انتخاب شد و بیان مسئله

و دغدغه مؤلف از انتخاب این موضوع و چگونگی انجام کار را در بردارد که ان شاء الله در صفحات آتی تقدیم خواهد شد.

در پایان از زحمات جناب آقای دکتر راهاب عارفی مدیرمسئول مرکز نشر دانشگاهی راشدین و رئیس مرکز پژوهشی ادبیات تحلیلی و تطبیقی اسراء که بزرگوارانه زحمت ویراستاری علمی و ادبی و نشر این اثر را متقبل شدند صمیمانه سپاس گزارم و از باری تعالی توفیق و سلامتی برای ایشان مسئلت دارم.

ومن الله التوفیق

www.ketab.ir